

Μαρία Βενιέρη

Η ΔΙΚΑΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΩΝ ΠΙΣΤΕΩΝ
ΚΑΙ ΤΟ ΤΡΙΛΗΜΜΑ ΤΟΥ ΛΓΡΗΠΙΑ

Το πρόβλημα της δικαιολόγησης των πίστεων είναι κεντρικό στη θεωρία της γνώσης ήδη από τον Πλάτωνα. Στη μελέτη αυτή θα ασχοληθούμε με τρεις διάφορες προτάσεις για τη λύση του στα πλαίσια της αναλυτικής φιλοσοφίας, οι οποίες μπορούν να θεωρηθούν ως αντιδράσεις σε ένα σκεπτικό επιχείρημα γνωστό ως τρίλημμα του Άγρίπια.

Άφετηρία μας είναι ο γνωστός όρισμός της γνώσης ως αληθοῦς δόξης μετά λόγον¹. Πρόκειται για έναν τριμερή όρισμό σύμφωνα με τον οποίο γνώση μιᾶς πρότασης π σημαίνει ότι κάποιος πιστεύει ότι ή π είναι αληθής, ή πίστη του αυτή είναι δικαιολογημένη και ή πρόταση είναι αληθής². Βλέπουμε ότι έχουμε έναν όρισμό της προτασιακής γνώσης, της “γνώσης ότι” που προέρχεται από τη γνώση ἐκ περιγραφῆς τοῦ Russell (knowledge by description) σε αντίθεση με την ἄμεση γνώση (knowledge by acquaintance) και τὴν πρακτικὴ γνώση (know how).

Ἡ δικαιολόγηση των πίστεων, στην οποία θα ἐπικεντρώσουμε τὸ ἐνδιαφέρον μας, ἀπασχολεῖ καὶ τὴ νεότερη φιλοσοφία ἀπὸ τὸν Descartes μέχρι τὶς μέρες μας. Στὴ σύγχρονη ἀναλυτικὴ γνωσιοθεωρία, ἡ ὁποία κινεῖται κατὰ μῆγα μέρος στα πλαίσια τῆς ἐμπειριστικῆς παράδοσης, βασικό πεδίο ἐρευνας ἀποτελεῖ ἡ ἐμπειρικὴ γνώση. Ἐτσι ὁ προβληματισμός γιὰ τὴ δικαιολόγηση τῶν πίστεων θὰ ἀφορᾶ στὸ ἐξῆς κατὰ κύριο λόγο στὶς ἐμπειρικὲς πίστεις.

Ἐφόσον ἀσχολούμαστε με τὴ δικαιολόγηση τῶν πίστεων, πρέπει νὰ διευκρινίσουμε τί ἐννοοῦμε με τοὺς δύο αὐτοὺς ὅρους. Ὡς πρὸς τὴν ἐννοια τῆς πίστης (belief) σημειώνουμε ὅτι ἀναφερόμαστε σὲ μιὰ προτασιακὴ στάση (propositional attitude) στὴ πίστη ὅτι π, ὅτι κάτι συμβαίνει, πού ἐκφράζεται

1. Θεαίτητος 202c.

2. Ὁ ὅρισμός αὐτός δὲν εἶναι πλήρης ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν ἀπὸ τριακονταετίας συνεχισμένη συζήτηση τῶν ἀντιρρήσεων τοῦ Gettier (1963). Ἀλλὰ τὸ πρόβλημα αὐτό δὲ θὰ μᾶς ἀπασχολήσει, ἐπειδὴ δὲν ἀφορᾶ ἄμεσα στὸ θέμα μας.

μέ μιá πρόταση. Πίστη καί γνώση δέν ταυτίζονται. Οί πίστεες πρέπει νά είναι άληθεΐς για νά άποτελοϋν γνώση. Επίσης πρέπει νά είναι καί δικαιολογημένες, γιατί εάν δέ μπορούμε νά δώσουμε λόγο για τίς πίστεες μας, είναι δυνατόν νά θεωρηθεΐ ότι τυχαΐα τίς πρεσβεΐουμε, άρα δέ θεωροϋνται γνώση άκόμη καί αν είναι άληθεΐς. Οί πίστεες όμως μπορεί νά είναι δικαιολογημένες άλλά ψευδεΐς, όποτε πάλι δέν άποτελοϋν γνώση.

Ός πρός τή δικαιολόγηση τών πιστεων μπορούμε νά ξεχωρίσουμε δύο αντίθετες προσεγγΐσεις, τήν έσωτερική (internalist) καί τήν έξωτερική (externalist). Σύμφωνα μέ τήν έσωτερική στάση πρέπει κανείς νά γνωρίζει όλα τά στοιχεΐα που δικαιολογοϋν τήν πίστη του, ενώ ή έξωτερική δέν άπαιτεΐ νά έχει κανείς γνωστική πρόσβαση σέ όλους τους παράγοντες που συντελοϋν στη δικαιολόγηση, για νά θεωρεΐται ή πίστη του δικαιολογημένη. Χαρακτηριστική έξωτερική θεωρία είναι ή φερεγγυοκρατία (reliabilism), ή όποία, στην πιο διαδεδομένη έκδοχή της, υποστηρίζει ότι μιá πίστη είναι δικαιολογημένη, εάν είναι άποτελεσμα μιáς γνωστικής διαδικασΐας που είναι γενικά άξιόπιστη ή φερέγγυος³. Λέ θα αναφερθοϋμε σέ αϋτή τήν έργασία στην έπιχειρηματολογία υπέρ ή κατά της μιáς ή της άλλης προσέγγισης. Πάντως τό πρόβλημα της δικαιολόγησης τών πιστεων, όπως τίθεται παραδοσιακά στην ιστορία της φιλοσοφΐας ιδΐως από τόν Descartes καί μετά καί όπως θα μιáς άπασχολήσει παρακάτω έχει νόημα κυρίως στα πλαίσια μιáς έσωτερικής προοπτικής. Τό υποκείμενο που γνωρίζει πρέπει νά έχει πρόσβαση στους λόγους που δικαιολογοϋν τήν πίστη του, πράγμα που συμβαίνει στην περίπτωση της έμπειρικής γνώσης, στην όποία ή μαρτυρία τών αισθήσεων, έχει βέβαια τόν κυρίαρχο ρόλο.

Δικαιολόγηση σημαίνει στήριξη, θεμελίωση, αιτιολόγηση τών πιστεων. Κατά τήν δικαιολόγηση δίνονται άλλες πίστεες που στηρίζουν τίς πρώτες. Όπως θα δοϋμε όμως παρακάτω είναι υπό συζήτηση εάν όρισμένες πίστεες μας είναι δυνατόν τελικά νά δικαιολογοϋνται όχι από άλλες πίστεες που εκφράζονται μέ προτάσεις άλλά από τίς ίδιες τίς αισθητηριακές καταστάσεις που επαληθεϋουν τίς προτάσεις. Δεν υπάρχει συμφωνία μεταξύ τών φιλοσόφων ως πρός τόν τρόπο που γίνεται ή δικαιολόγηση δηλ. πως από τίς δικαιολογημένες πίστεες φθάνουμε στις προς δικαιολόγηση. Συνήθως γίνεται λόγος για συναγωγική (inferential) δικαιολόγηση. Ο όρος καλύπτει παραγωγικές καί έπαγωγικές σχέσεις⁴. Άλλά επειδή ό τρόπος της μετάβασης από τή μιá πίστη στην άλλη δέν επηρεάζει τήν ανάπτυξη της έπιχειρηματολογΐας μας, δέ θα έλεκταθοϋμε σέ αϋτό τό θέμα.

Μιá έρευνα για τή δικαιολόγηση τών πιστεων πρέπει νά αντιμετωπίσει τό

3. Κυριότερος εκπρόσωπος της φερεγγυοκρατίας είναι ό A. I. Goldman (1986). Λές επίσης Dretske (1981) καί Nozick (1981). Για έπιχειρήματα κατά της φερεγγυοκρατίας Haack (1993), κεφ. 7, καί κατά της έξωτερικής προσέγγισης γενικά Bonjour (1985), κεφ. 3.

4. Βιρβιδάκης (1990), σ. 116 κ.έξ.

τρίλημμα του 'Αγρίππα, που παίρνει το όνομά του από το σκεπτικό φιλόσοφο που το τοποποίησε'. Το πρόβλημα τίθεται ήδη και από τον 'Αριστοτέλη στα 'Αναλυτικά 'Υστερα'⁶. Στη σύγχρονη φιλοσοφία είναι γνωστό και ως επιχείρημα της επιστημικής αναδρομής (epistemic regress) ή ως τρίλημμα του Muenchhausen'. Σε γενικές γραμμές, πρόκειται για ένα σκεπτικό επιχείρημα που ἀμφισβητεί τη δυνατότητα δικαιολόγησης των πίστευων. Για να δικαιολογήσουμε μια πίστη Α βρίσκουμε μια άλλη πίστη Β που τη θεωρούμε λόγο της Α. Έτσι ή Α δικαιολογείται μέσω της Β, δηλ. ή Α συνάγεται από τη Β. Για να μπορεί ή Β να δικαιολογεί την Α πρέπει ή Β να είναι ήδη δικαιολογημένη. Με αυτόν τον τρόπο έχουμε την αρχή μιᾶς αναδρομής της δικαιολόγησης, ή οποία μπορεί να καταλήξει ως εξής:

1) Η δικαιολόγηση των πίστευων μπορεί να συνεχίζεται ἐπ' ἄπειρον, νέες πίστεις να προστίθενται χωρίς να επαναλαμβάνεται καμιά, ἀλλά τελικά να μὴ φθάσκει σε δικαιολογημένες πίστεις. Πρόκειται για τὴν εἰς ἄπειρον ἀναδρομὴ τῆς δικαιολόγησης ἢ τὸν εἰς ἄπειρον ἐκβάλλοντα τρόπο τοῦ 'Αγρίππα.

2) Η δεύτερη δυνατότητα είναι ἡ ἀναδρομὴ νὰ σχηματίζει κύκλο, δηλ. νὰ φθάσει σὲ μιὰ πίστη, ἢ ὁποῖα ἔχει ἤδη παρουσιασθεῖ στή σειρά τῶν πρὸς δικαιολόγηση πίστευων. Ἄν π.χ. ἔχουμε μιὰ σειρά πίστευων Α, Β, Γ καὶ Α ὅπου ἢ Α δικαιολογείται ἀπὸ τὴ Β, αὐτὴ ἀπὸ τὴ Γ κ.ο.κ., ἔχουμε κύκλο, ὅταν γιὰ νὰ δικαιολογηθεῖ ἢ Α χρησιμοποιοῦμε π.χ. τὴν Α. Ὁ κύκλος βέβαια αὐτὸς θεωρεῖται φαῦλος. Ἐδῶ ἔχουμε τὸ διάλληλο τρόπο σύμφωνα μὲ τὴν ὀρολογία τοῦ 'Αγρίππα.

3) Η ἀναδρομὴ διακόπτεται σὲ κάποια πίστη που δὲν εἶναι δικαιολογημένη (τρόπος ὑποθετικός).

Ἄν κάποιος ἀμφισβητεῖ τὴν δυνατότητα δικαιολόγησης τῶν πίστευων, μπορεί νὰ χαρακτηρισεῖ ὡς σκεπτικιστής. Ἄν πάλι θεωρεῖ ὅτι ὑπάρχει διέξοδος ἀπὸ τὸ τρίλημμα, μπορεί νὰ εἶναι θεμελιωτιστής (foundationalist), συνεκτιστής (coherentist), ἢ πλαισιοκράτης (contextualist) ἀνάλογα μὲ τὴν ἀπάντηση που δίνει στὸ πρόβλημα τῆς δικαιολόγησης.

Ὁ θεμελιωτιστής πιστεύει ὅτι οἱ δικαιολογημένες πίστεις ἀποτελοῦν ἓνα οἰκοδόμημα, στὰ θεμέλια τοῦ ὁποῖου βρίσκονται οἱ λεγόμενες βασικὲς πίστεις. Βασικὲς εἶναι οἱ πίστεις ἐκεῖνες που δικαιολογοῦνται μὴ συναγωγικά (non inferentially) δηλ. δὲ χρειάζονται δικαιολόγηση ἀπὸ ἄλλες πίστεις. Ὁ θεμελιωτισμὸς χαρακτηρίζεται ἀπὸ μιὰ ἱεραρχία τῶν πίστευων. Προχωροῦμε ἀπὸ τίς βασικὲς στίς μὴ βασικὲς, ἐνῶ τὸ ἀντίστροφο εἶναι ἀδύνατο. Ἡ δικαιο-

5. Ἀπὸ τοὺς πέντε τρόπους τοῦ 'Αγρίππα που ἀμφισβητοῦν τὴν δυνατότητα τῆς γνώσης οἱ τρεῖς, ὁ εἰς ἄπειρον ἐκβάλλων, ὁ ὑποθετικός καὶ ὁ διάλληλος ἀποτελοῦν τὸ τρίλημμα. (Οἱ ἄλλοι δύο εἶναι ὁ ἀπὸ τῆς διαφωνίας καὶ ὁ ἀπὸ τοῦ πρὸς τί). Βλ. Διογ. Λαέρτ., Βίοι φιλοσόφων, 9, 88 κ.εξ., καὶ Σέξτ. Ἐμπειρ. Πυρρώνειοι Ὑποτιπώσεις, 1, 164 κ.εξ.

6. Ἀναλυτικά Ὑστερα I, 72b5 - 73a20.

7. Μεταξόπουλος (1991), σ. 21.

λόγηση είναι γραμμική με την έννοια ότι ή μία πίστη δικαιολογεί την άμέσως επόμενη, αυτή την άμέσως επόμενη της κ.ο.κ. Υπάρχει λοιπόν μία μεταβατικότητα (transitivity) στη δικαιολόγηση, δηλ. οι βασικές στην αλυσίδα των πίστων δικαιολογούν όχι μόνο εκείνες που συνάγονται άμεσα από αυτές αλλά και τις επόμενες στη σειρά.

Οί παραπάνω θέσεις που είναι κοινές στους περισσότερους εκπροσώπους του θεμελιωτισμού αφήνουν άνοιχτά πολλά ερωτήματα όπως: Τι είδους πίστεις είναι οι βασικές ώστε να μπορούν να στηρίζουν όλες τις άλλες; Ποιά είναι ή σχέση βασικών και μη βασικών πίστων; Ανάλογα με τις απαντήσεις που δίνονται σε αυτά τα ερωτήματα έχουμε και διαφορετικές εκδόχες του θεμελιωτισμού.

Ως προς τή φύση των βασικών πίστων, πρέπει να ληφθεί υπ' όψιν ότι οι σύγχρονες θεωρίες του θεμελιωτισμού παρουσιάστηκαν στα πλαίσια του εμπειρισμού. Έτσι ή κλασική διατύπωση του θεμελιωτισμού από το σπουδαιότερο αντιπρόσωπό του στον αιώνα μας τον C. I. Lewis έχει ως επίκεντρό της την έννοια του εμπειρικού δεδομένου (given)⁸. Πρόκειται για το άμεσο αντικείμενο της εμπειρίας που συλλαμβάνεται από τή συνείδηση και αποτελεί περιεχόμενο ή κατάσταση της συνείδησης που προέρχεται από τήν αίσθητηριακή εμπειρία. Οί πίστεις που αναφέρονται σε αυτά τα άμεσα αντικείμενα της συνείδησης είναι σύμφωνα με το Lewis βέβαιες, έχουν δηλ. πιθανότητα 1. Έτσι είναι αδύνατον να κάνουμε λάθος (infallibility) και κάποια να είναι ψευδής. Κατ' επέκταση οι πίστεις αυτές χαρακτηρίζονται και ως μη άμφισβητήσιμες (indubitable) και μη επιδεχόμενες διόρθωση (incorrigible)⁹. Είναι φανερό για το Lewis ότι οι βέβαιες πίστεις που αναφέρονται στα δεδομένα των αισθήσεων δεν χρειάζονται περαιτέρω δικαιολόγηση, γιατί αποκλείεται να άμφισβητηθεί ή αλήθειά τους. Έτσι οι πίστεις αυτές αποτελούν ιδανικούς υποψηφίους για τις βασικές πίστεις του θεμελιωτισμού. Βέβαια το άλάνθαστο των πίστων για τήν αίσθητηριακή εμπειρία έχει άμφισβητηθεί και ο λεγόμενος ισχυρός θεμελιωτισμός κατά τόν όποιον οι βασικές πίστεις είναι άλάνθαστες έχει σχεδόν εγκαταλειφθεί¹⁰. Μιά μετριοπαθέστερη μορφή θεμελιωτισμού δέχεται ότι οι βασικές πίστεις είναι εκ πρώτης όψεως δικαιολογημένες, αλλά δεν αποκλείει ότι είναι δυνατόν να βρεθούν λόγοι που θα όδηγήσουν στην κατάρριψή τους.

Οί εμπειρικές προτάσεις είναι το επικρατέστερο είδος βασικών προτάσεων, δηλ. προτάσεων που εκφράζουν βασικές πίστεις, αν και δεν αποκλείονται και προτάσεις που αναφέρονται σε φυσικαλιστικά δεδομένα ή συστήματα όπου γίνεται προσπάθεια να όρισθεί μάλλον ή μορφή παρά το περιεχόμενο

8. Lewis (1946), κεφ. 7 και (1952). Ο Cornman (1972) αναλύει τα διάφορα είδη δεδομένων.

9. Dancy (1985), σσ. 63-65.

10. Για τήν αντίκρουση της άποψης του Lewis για τή βεβαιότητα των βασικών προτάσεων, δες Goodman (1952) και ιδίως Reichenbach (1952).

των βασικῶν προτάσεων ὥστε νά ἀποφευχθοῦν ψυχολογιστικές ἢ ἄλλες ὑποδηλώσεις¹¹.

Οἱ θεμελιωτιστές θεωροῦν τήν ὑπαρξη τῶν βασικῶν προτάσεων πού δέ δικαιολογοῦνται ἀπό ἄλλες πίστεις, ὡς τή μόνη διέξοδο ἀπό τό τρίλημμα τοῦ Ἄγρίππα, ἐφόσον σταματᾷ τήν ἀναδρομή σέ ἄπειρο. Οἱ ἀντίπαλοι τοῦ θεμελιωτισμοῦ πού δέ δέχονται τίς βασικές προτάσεις πρέπει νά δείξουν εἴτε ὅτι δέν ὑπάρχει πραγματικό πρόβλημα ὡς πρός τήν ἀναδρομή σέ ἄπειρο εἴτε ὅτι οἱ δικές τους θεωρίες δέν ἐπηρεάζονται ἀπό αὐτό. Μέ αὐτόν τόν τρόπο ἀμφισβητοῦν τό λόγο ὑπαρξης τῶν βασικῶν προτάσεων, ἄρα καί τοῦ ἴδιου τοῦ θεμελιωτισμοῦ.

Θά ἐξετάσουμε πρῶτα ἐπιχειρήματα κατά τῆς ὑπαρξης ἀναδρομῆς σέ ἄπειρο. Αὐτά τά ὁποῖα θά ὀνομάζουμε πραγματιστικά εἶναι ἀπό τά πιό συνηθισμένα. Ὁ Lehrer¹² παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἀνάγκη νά συνεχίσουμε τή δικαιολόγηση ἐξαρτᾷται ἀπό τή γνωστική κατάσταση δηλ. ἀπό τίς προηγούμενες γνώσεις ἐκείνου πού ζητεῖ τή δικαιολόγηση, ἐφόσον βέβαια ἡ δικαιολόγηση γίνεται συνήθως πρός κάποιον. Ἐάν σέ κάποιο σημεῖο δηλώσει ἱκανοποιημένος ἀπό τοῦς λόγους πού τοῦ δίνουμε, τότε ἡ δικαιολόγηση δέ συνεχίζεται. Στίς περισσότερες περιπτώσεις δικαιολόγησις πίστεων σταματᾷμε κάπου χωρίς νά θεωροῦμε ὅτι οἱ πίστεις παραμένουν ἀδικαιολόγητες, διότι στό γλωσσικό παιχνίδι πού κινούμαστε ἡ δικαιολόγησις πού μᾶς παρέχεται εἶναι ἀρκετή γιά τοῦς σκοπούς μας, πού εἶναι συνήθως ἡ ἀπάντησις σέ ἓνα ἐρώτημα, ἡ συμφωνία πάνω σέ ἓνα ἀμφιλεγόμενο θέμα κ.ἄ.

Ἡ νά τέτοιο ἐπιχείρημα βέβαια δέ μπορεῖ νά συγκινήσει ἓνα μὴ πραγματιστή φιλόσοφο πού ἀναζητεῖ πλήρως δικαιολογημένες πίστεις γιά νά ἀντικρούσει τίς ἐπιθέσεις τοῦ σκεπτικιστῆ, ὁ ὁποῖος συνεχίζει νά ἀμφισβητεῖ κάθε νέα πίστις μέ τήν ὁποῖα δικαιολογοῦμε μιά ἄλλη. Ἐτσι ὁ ὀπαδός τοῦ ἰσχυροῦ θεμελιωτισμοῦ ἰσχυρίζεται ὅτι μόνο ἡ ὑπαρξη τῶν ἀλάνθαστων βασικῶν πίστεων μπορεῖ νά σταματήσῃ τήν ἀναδρομή σέ ἄπειρο καί νά κάνει τόν σκεπτικιστή νά σωπάσει. Ἀλλά ἀκόμη καί γιά ἓναν ὀπαδό τοῦ μετριοπαθοῦς θεμελιωτισμοῦ πού δέ δέχεται τό ἀλάνθαστο τῶν βασικῶν πίστεων ἡ ἀναδρομή δέ μπορεῖ νά σταματήσῃ μέ πραγματιστικά κριτήρια ἀλλά μόνο σέ πίστεις πού δικαιολογοῦνται μὴ συναγωγικά.

Στήν ἀντίρρηση ὅτι δέν ἔχει νόημα νά μιλάμε γιά μιά ἄπειρη σειρά πίστεων πού θά μπορούσε νά ἔχει κάποιος, ἐφόσον οἱ ἀνθρώπινες νοητικές δυνατότητες εἶναι πεπερασμένες θά μπορούσε νά ἀπαντήσῃ κανεῖς τό ἐξῆς: Τό πρόβλημα ἐδῶ εἶναι ἡ φύσις τῆς δικαιολόγησις καί ὄχι ἂν ἡ δικαιολόγησις εἶναι προσιτή στοῦς ἀνθρώπους. Ἄν ἡ δικαιολόγησις εἶναι ἀδύνατη γιά τοῦς ἀν-

11. Ὁ Chisholm (1989) εἰσάγει μιά μορφή βασικῶν προτάσεων πού εἶναι προφανεῖς γιά τό ὑποκείμενο κυρίως γιατί ἀναφέρονται σέ αὐτοπαρουσιαζόμενες συνειδησιακές καταστάσεις τοῦ ὑποκειμένου, ὅπως ἡ αἴσθησις χρομάτων, ἤχων κ.λπ., διάφορες ἐπιθυμίες, σκέψεις κ.ἄ.

12. Lehrer (1990), σ. 87 κ.ἑξ.

θρώπους αλλά όχι για έναν άπειρο νοῦ, τότε τόσο το χειρότερο για μᾶς¹³.

Ἄν λοιπόν ἡ δυνατότητα ἢ μᾶλλον ὁ κίνδυνος τῆς ἀναδρομῆς σέ ἄπειρο δὲ μπορεῖ νά ἀποκλεισθεῖ, τότε ἀποτελοῦν οἱ βασικὲς προτάσεις τοῦ θεμελιωτισμοῦ πού σταματοῦν τὴν ἀναδρομὴ αὐτὴ τὴ μόνη λύση στό πρόβλημα τῆς δικαιολόγησής; Ἡ ἀπάντηση θά εἶναι θετική μόνο ἂν καταδειχθεῖ ὅτι οἱ λύσεις πού προτείνουν οἱ συνεκτιστές καί οἱ πλαισιοκράτες δέν εἶναι παραδεκτές. Γιά νά δοθεῖ ἀπάντηση πρέπει λοιπόν νά ἐξετασθοῦν καί τὰ ἐπιχειρήματα τῶν δύο ἄλλων πλευρῶν, τοῦ συνεκτισμοῦ καί τῆς πλαισιοκρατίας.

Οἱ προσπάθειες τῶν θεμελιωτιστῶν ἀμφισβητοῦνται ἀπὸ τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ συνεκτισμοῦ. Οἱ τελευταῖοι πρεσβεῖουν ὅτι γιά τὴ δικαιολόγηση τῶν πίστεων δέν εἶναι ἀνάγκη νά καταφύγουμε, σέ βασικὲς μὴ περαιτέρω δικαιολογούμενες πίστεις. Στό συνεκτισμό οἱ πίστεις δικαιολογοῦνται ἐπειδὴ ἀποτελοῦν μέλη ἐνὸς συνεκτικοῦ συστήματος πίστεων καί ἐφόσον ἀξάνουν τὴ συνοχὴ τοῦ συστήματος περισσότερο ἀπὸ μιὰ ἄλλη ἐναλλακτικὴ πίστη¹⁴. Οἱ συνεκτιστές ἀντίθετα ἀπὸ τοὺς θεμελιωτιστές δὲ δέχονται ὅτι ὑπάρχουν δύο εἶδη πίστεων, οἱ βασικὲς καί οἱ μὴ βασικὲς. Οἱ πίστεις δέν ἀποτελοῦν ἓνα ἱεραρχημένο σύστημα, ὅπου μερικὲς πίστεις, οἱ βασικὲς, στηρίζουν ὅλες τὶς ἄλλες. Ἡ δικαιολόγηση δέν εἶναι μόνο πρὸς μιὰ κατεύθυνση, ἀπὸ τὶς βασικὲς στὶς μὴ βασικὲς, οὔτε εἶναι γραμμικὴ, ἀλλὰ ὀλισθητικὴ, δηλ. ὑπάρχει μιὰ ἀλληλοεξάρτηση τῶν πίστεων μέσα στό σύστημα.

Ἡ ἐννοία τῆς συνεκτικότητος ἀποτελεῖ πάντα ἀντικείμενο συζήτησης μεταξὺ τῶν φιλοσόφων. Ὑπάρχει μιὰ κατ' ἀρχὴν συμφωνία ὅτι ἓνα συνεκτικὸ σύστημα πρέπει νά εἶναι συνεπὲς καί γίνεται προσπάθεια νά ἐξηγηθοῦν οἱ σχέσεις τῶν πίστεων μέσα σ' αὐτὸ τὸ σύστημα. Ἡ ἐλικρατέστερη ἀπόψη εἶναι ὅτι σ' ἓνα συνεκτικὸ σύστημα οἱ πίστεις ἔχουν σχέσεις ἀμοιβαίας ἐξήγησής.

Οἱ ὀπαδοὶ τοῦ συνεκτισμοῦ θεωροῦν ὅτι ἱκανοποιοῦν τὸ αἶτημα τῆς δικαιολόγησής τῶν πίστεων χωρὶς νά ἐκτίθενται στὸν κίνδυνο τῆς ἀναδρομῆς σέ ἄπειρο. Ἐπίσης ξεπερνοῦν τὸ πρόβλημα τῆς κυκλικότητος, ἐφόσον ἡ δικαιολόγηση δέν εἶναι γραμμικὴ οὔτε μεταβατικὴ ἀλλὰ ὀλισθητικὴ. Βέβαια εἶναι δυνατόν νά ὑπάρχουν ὑποσυστήματα, ὅπου ἡ δικαιολόγηση εἶναι γραμμικὴ, ἀλλὰ οἱ βασικὲς πίστεις αὐτοῦ τοῦ ὑποσυστήματος ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν πίστεων.

Ἡ συνεκτικὴ θεωρία τῆς δικαιολόγησής ἀντιμετωπίζει ὁμῶς καί σοβαρὲς ἐνστάσεις, ὅπως οἱ ἀκόλουθες πού σχετίζονται μεταξὺ τους:

1) Ἡ ἐνστάση τῶν ἐναλλακτικῶν συνεκτικῶν συστημάτων. Εἶναι φανερό

13. Sosa (1991), σ. 173 κ.εξ. Γιά περαιτέρω συζήτησις σχετικά μὲ τὸ πρόβλημα τῆς ἀναδρομῆς σέ ἄπειρο δέξ τοὺς Nathan (1977), Post (1980), καί Moser (1985), σσ. 107-116.

14. Ἡ συνεκτικὴ ἀντίληψη γιά τὴ δικαιολόγηση τῶν πίστεων δὲ συνοψίζεται πάντα μὲ τὴ συνεκτικὴ θεωρία τῆς ἀλήθειας. Συνεκτιστές ὡς πρὸς τὴ δικαιολόγηση ὅπως οἱ Bonjour (1985), κεφ. 8, καί Lehrer (1990) εἶναι ὀπαδοὶ τῆς ἀντιστοιχιακῆς θεωρίας γιά τὴν ἀλήθεια.

ὅτι είναι δυνατόν να υπάρχουν ασύμβατα συστήματα πίστεων που να πληροῦν τοὺς ὅρους τῆς συνεκτικότητας. Μία φανταστική ἱστορία μπορεῖ κάλλιστα να ἔχει συνοχή. Μὲ ποιο κριτήριο λοιπόν θά γίνει ἡ ἐπιλογή ἐνός ἀπὸ αὐτὰ τὰ συστήματα; Ὁ συνεκτισμὸς δὲ μᾶς παρέχει ἓνα τέτοιο κριτήριο.

2) Ἡ ἐνστασις τῆς ἀπομόνωσης ἢ τοῦ *in prius*. Κατ' αὐτὴ τὸ συνεκτικὸ σύστημα τῶν πίστεων δὲν ἔχει ἐπαφή μὲ τὴν ἐμπειρική πραγματικότητα, ἐφόσον ἡ συνοχή ὑπάρχει μόνο μεταξὺ προτάσεων. Ἐτσι δὲ μπορεῖ να περιγράψει τὸν κόσμον.

Οἱ συνεκτιστὲς προσπαθοῦν να ἀπαντήσουν στὶς ἀντιρρήσεις αὐτές μὲ τὴν ἀναβάθμιση τοῦ ρόλου τῶν ἐμπειρικῶν προτάσεων στὸ σύστημα, χωρὶς ὅμως να τοὺς δίνουν γνωστικὴ προτεραιότητα ἐναντι τῶν ἄλλων, διότι ἔτσι θά υἱοθετοῦσαν τὶς θέσεις τοῦ θεμελιωτισμοῦ. Μία προσπάθεια ἀπὸ τὸ Bonjour¹⁵ σ' αὐτὴ τὴν κατεύθυνση εἶναι ἡ εἰσαγωγὴ μιᾶς ἀρχῆς κανονιστικῆς ἀρχῆς που ἀναφέρεται σὲ ὅλο τὸ σύστημα. Πρόκειται γιὰ τὸ αἴτημα τῆς παρατήρησης (*observation requirement*). Σύμφωνα μὲ αὐτὸ τὸ αἴτημα, γιὰ να ὑπάρχει ἐμπειρική δικαιολόγηση, πρέπει "τὸ σύστημα να περιέχει νόμους οἱ ὅποιοι να ἀποδίδουν ἓνα ἰσχυρὸ βαθμὸ ἀξιοπιστίας σὲ μιὰ εὐλόγη ποικιλία γνωστικὰ αὐθορμητῶν πίστεων"¹⁶. Μὲ τὸν ὅρο "αὐθορμητες" χαρακτηρίζονται οἱ πίστεις, οἱ ὅποιοι δὲ συνάγονται ἀπὸ ἄλλες. Τέτοιες εἶναι ἐκεῖνες που ἀναφέρονται ἄμεσα στὴν ἐμπειρία, ἀλλὰ συμπεριλαμβάνονται καὶ ἐνδοσκοπικὲς πίστεις που ἀφοροῦν στὴν ἀναγνώριση ἄλλων αὐθορμητῶν πίστεων. Ὅμως κριτήριο γιὰ τὴν ἀποδοχὴ τῶν αὐθορμητῶν πίστεων εἶναι πάντα ἡ συνοχή τους πρὸς τὶς ἄλλες πίστεις τοῦ συστήματος. Ἄλλο παράδειγμα σύγχρονου συνεκτιστῆ που δέχεται ὅτι οἱ ἐμπειρικὲς πίστεις ἔχουν μιὰ ἰδιαίτερη θέση στὸ σύστημα εἶναι ὁ Daney¹⁷. Καὶ αὐτὸς ὅπως ὁ Bonjour εἰσάγει στὸ σύστημα μιὰ ἀρχὴ που ἀφορᾷ σὲ ὅλες τὶς ἐπὶ μέρους ἐμπειρικὲς πίστεις. Σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴ τοῦ Daney οἱ ἐμπειρικὲς πίστεις εἶναι πιὸ δύσκολο να καταρριφθοῦν ἀπὸ τὶς ἄλλες. Δὲν ἔχουν μὲν προηγούμενη ἀσφάλεια (*antecedent security*), ἀλλὰ ἔχουν μεγαλύτερο βαθμὸ ἐπόμενης (*subsequent*) ἀσφάλειας¹⁸.

Στὶς δύο περιπτώσεις που ἀναφέραμε τελικὸ κριτήριο ἀποδοχῆς τῶν πίστεων δὲν εἶναι ἡ ἐμπειρία ἀλλὰ κατὰ πόσον συμβάλλουν στὴ συνοχὴ τοῦ συστήματος. Ἄν οἱ συνεκτιστὲς δέχονταν κάποια προηγούμενη ἀσφάλεια τῶν πίστεων ἡ θέση τους δὲ θά διέφερε ἀπὸ ἐκείνη τῶν ὁπαδῶν τοῦ ἀσθενοῦς θεμελιωτισμοῦ, που δέχονται ὅτι οἱ βασικὲς πίστεις δικαιολογοῦνται ἐν μέρει ἀπὸ

15. Bonjour (1985), σ. 140 κ.εξ.

16. Bonjour (1985), σ. 141.

17. Daney (1985), σσ. 120-122. Ἐπίσης καὶ ἡ Tsochas (1992) ὑπερισπάζεται μιὰ μορφή μετριοπαθοῦς συνεκτισμοῦ. Ὁ Βιρβιδάκης (1990) προτείνει ἓνα συνδυασμὸ μετριοπαθῶν μορφῶν θεμελιωτισμοῦ καὶ συνεκτισμοῦ καὶ προτίθεται να διερευνήσει τὴ δυνατότητα ἐνός ἀσθενοῦς ὑπερβατολογικοῦ θεμελιωτισμοῦ.

18. Προηγούμενη ἀσφάλεια εἶναι ἐκείνη που φέρει μαζί της ἡ πίστη πρὶν ἐξετασθεῖ κατὰ πόσον ταίριαζει στὸ σύστημα. Ἐπόμενη ἀσφάλεια εἶναι ἐκείνη που ἀποκτᾷ ἡ πίστη ὡς ἀποτέλεσμα τῆς συμβολῆς της στὴ συνεκτικότητά τοῦ συστήματος.

τήν έμπειρία καί έν μέρει από άλλες πίστεις¹⁹. Έτσι όμως, ακόμη κι αν δίνουν προτεραιότητα σέ όρισμένες πίστεις που αναφέρονται στην έμπειρία, παραμένουν εδάλωτοι στίς ένστάσεις των θεμελιωτιστών, διότι δέ δίνουν άλλο κριτήριο για την αποδοχή ή μή των αυθορμήτων αυτών πιστευων πέραν της συνεκτικότητας. Μέ αυτόν τον τρόπο όμως αδυνατούν να απαντήσουν ίκανοποιητικά στίς αντιρρήσεις σχετικά με τά έναλλακτικά συνεκτικά συστήματα. Ο συνεκτισμός λοιπόν για αυτό τό λόγο δέν μπορεί να πείσει για τή δυνατότητα να δώσει όριστική λύση στό πρόβλημα τής δικαιολόγησης των πιστευων.

Μήπως λοιπόν τελικά ή θέση του θεμελιωτισμού για τίς βασικές πίστεις άποτελεί τή μόνη βιώσιμη λύση στό πρόβλημα τής δικαιολόγησης των πιστευων; Απάντηση στό έρώτημα αυτό μπορεί να δοθεί μόνο εάν εξετασθούν καί άλλα έπιχειρήματα που έχουν οί δύο πλευρές στό όπλοστάσιό τους.

Οί συνεκτιστές δέν έχουν πει τον τελευταίο τους λόγο. Έπανερχονται με ένα βασικό έπιχείρημα κατά του θεμελιωτισμού που άφορά στην έννοια του έμπειρικού δεδομένου (given), του περιχομένου τής έμπειρίας, που δικαιολογεί τίς βασικές προτάσεις. Το δεδομένο αυτό μπορεί να είναι αντικείμενο είτε τής αισθητηριακής είτε τής έσωτερικής έμπειρίας, όπως έπιθυμίες, αισθήματα κ.ά. Οί συνεκτιστές θέλουν να δείξουν ότι ή έννοια του δεδομένου δέ μπορεί να χρησιμοποιηθεί από τους θεμελιωτιστές για να σταματήσει την αναδρομή εις άπειρον. Σ' αυτά τά πλαίσια ο Sellars μιλάει για τό "μύθο του δεδομένου", μιá έκφραση που έχει επικρατήσει στη συζήτηση για τό πρόβλημα.

Τό έπιχείρημα που προβάλλεται από τους Bonjour και Sellars²⁰ λαμβάνει όπ' όψιν τά έξής χαρακτηριστικά των βασικών πιστευων των θεμελιωτιστών: Πρόκειται για πίστεις ότι κάποιο συγκεκριμένο δεδομένο, περιχομένο τής συνείδησης είναι παρόν αυτή τή στιγμή. Οί πίστεις αυτές εκφέρονται στη λεγόμενη έκφραστική γλώσσα²¹ π.χ. "Μου φαίνεται ότι βλέπω κάτι κόκκινο". Αν ή πίστη αυτή είναι άληθής, τότε είναι γεγονός ότι ένα κόκκινο στοιχείο είναι παρόν στην έμπειρία μου αυτή τή στιγμή. Έτσι έχουμε άφ' ενός την πίστη καί άφ' έτέρου τό δεδομένο που τή στηρίζει. Αλλά τά δύο στοιχεία όμως δέν είναι άρκετά. Δέν άρκει τό έμπειρικό δεδομένο άπλώς να ύφίσταται. Πρέπει να συλλαμβάνεται από εκείνον που τό έχει, για να άποτελέσει λόγο αποδοχής τής βασικής πίστης. Άλλιώς είναι άχρηστο. Έχουμε λοιπόν καί ένα

19. Firth (1964). Ο φιλόσοφος αυτός εισάγει έπιπλέον καί μιá ακόμη πιο άσθενή μορφή θεμελιωτισμού, κατά την όποία, αν καί ύπάρχει κάποια άρχική έπιστημική προτεραιότητα των βασικών κρίσεων, τελικό κριτήριο αποδοχής τους είναι ή συνοχή με τό σύστημα.

20. Bonjour (1985), σ. 72 κ.έξ. καί Sellars (1963).

21. Η έκφραστική γλώσσα κατά τον Lewis αναφέρεται σε φαινόμενα καί όχι σε φυσικά αντικείμενα. Μέ αυτόν τον τρόπο άποφεύγονται όποδηλώσεις σχετικά με την ύπαρξη ή μή του έξωτερικού κόσμου.

τρίτο στοιχείο κατά τη φάση αυτή της δικαιολόγησης, τήν άμεση σύλληψη (immediate apprehension) του περιεχομένου, τή σύλληψη ότι κάτι κόκκινο είναι παρόν. Η σύλληψη αυτή είναι πού δικαιολογεί τήν πίστη.

Στό σημείο αυτό δημιουργείται όμως ένα δίλημμα. "Αν ή σύλληψη του δεδομένου έχει τή μορφή μιᾶς κρίσης, μιᾶς γνωστικής κατάστασης, όπως "Ένα κόκκινο στοιχείο είναι παρόν", τότε μπορεί νά αποτελέσει δικαιολόγηση για τή βασική πίστη. Στή περίπτωση όμως αυτή πού ή σύλληψη έχει μορφή κρίσης καί εκφράζεται μέ μιᾶ πρόταση τότε χρειάζεται καί αυτή δικαιολόγηση, όπως κάθε κρίση καί δέ μπορεί νά σταματήσει τήν αναδρομή. Έφόσον πρόκειται για κρίση καί περιλαμβάνει έννοιες όπως "κόκκινο" επεισέρχεται καί ή δυνατότητα του λάθους. Μπορούμε π.χ. νά νομίζουμε ότι ένα αισθητηριακό δεδομένο είναι όμοιο μέ κάποιο άλλο πού είχαμε ονομάσει "κόκκινο" αλλά νά μή θυμόμαστε σωστά καί έτσι ή κρίση "Ένα κόκκινο στοιχείο είναι παρόν" νά είναι λανθασμένη. Το άλλο σκέλος του διλήμματος είναι ότι, αν αυτή ή σύλληψη δέν έχει τή μορφή κρίσης, δέν υπάρχει λόγος νά δικαιολογηθεῖ ακριβώς επειδή δέν πρόκειται για ένα ισχυρισμό. Έφόσον όμως έτσι δέν αποτελεί μιᾶ γνωστική κατάσταση, δέ μπορεί νά χρησιμοποιηθεῖ για νά δικαιολογήσει τίς πίστεις μας.

Από τήν εξέταση του διλήμματος αυτού φαίνεται ότι ή επίκληση του δεδομένου για τή δικαιολόγηση τῶν βασικῶν πίστεων δέν μπορεί νά έχει τό προσδοκώμενο αποτέλεσμα, δηλ. νά σταματήσει τήν αναδρομή σέ άπειρο.

Στήν αντίρρηση τῶν θεμελιωτιστῶν ότι στήν περίπτωση τῆς δικαιολόγησης μέσω τῶν εμπειρικῶν δεδομένων δέν μπορούμε νά ξεχωρίσουμε τό περιεχόμενο από τήν πράξη τῆς σύλληψής του οἱ συνεκτιστές άπαντοῦν ότι τουλάχιστον λογικά επιβάλλεται νά κάνουμε αυτόν τό διαχωρισμό. Η πράξη τῆς σύλληψης έχει τή μορφή κρίσης πού μπορεί νά είναι ἀληθής ἢ ψευδής, ενώ τό περιεχόμενο είναι στή κυριολεξία κόκκινο, όπως λέγει χαρακτηριστικά ὁ Bonjour²². Αλλά καί αν ὑποθέσουμε ότι ή σύλληψη δέν έχει τή μορφή κρίσης καί δέν είναι δυνατόν νά διαχωριθεῖ από τό δεδομένο καί τότε τό πρόβλημα παραμένει, ἐφόσον μιᾶ μή γνωστική κατάσταση δέ μπορεί νά δικαιολογήσει μιᾶ γνωστική κατάσταση όπως είναι μιᾶ βασική πίστη. Επίσης ή αντίρρηση ότι ή σύλληψη του δεδομένου δέν είναι ακριβώς οὔτε γνωστική οὔτε μή γνωστική αλλά κάτι ανάμεσα στά δύο μπορεί νά θεωρηθεῖ ότι προσφέρει μιᾶ ad hoc λύση του προβλήματος μέ τήν ἑξῆς έννοια: Κάθε φορά πού έχουμε μιᾶ αναδρομή θά μπορούσαμε νά θεωρούμε ότι ὁ τελευταῖος ὅρος τῆς αναδρομῆς έχει μέν ὁμοιότητα μέ τούς προηγούμενους τῆς σειρᾶς συγχρόνως ὅμως έχει καί μιᾶ τέτοια διαφορά ὥστε νά μή χρειάζεται κάποιον ἄλλον ὅρο για νά τόν στηρίξει. (Μέ αυτόν τόν τρόπο θά είχαμε ἡμι-πίστεις πού δικαιολογοῦν ἄλλά δέ χρειάζονται δικαιολόγηση, ἡμι-συμβάντα πού αἰτιολογοῦν ἄλλά δέν χρειάζονται αἰτιολόγηση κ.ο.κ.) Βέβαια αυτό δέν θά ἦταν γενικά ἀδύνατον, ἄλλά στήν περίπτωσή μας δέ μπορεί νά θεωρηθεῖ ἀκόμη ότι ἐπιτεύχθηκε.

22. Bonjour (1985), σ. 76.

“Έτσι κατά τους Sellars και Bonjour ή σύλληψη του δεδομένου είναι μία γνωστική κατάσταση γι’ αυτό δικαιολογεί τη βασική πίστη αλλά για τόν ίδιο λόγο χρειάζεται και ή ίδια δικαιολόγηση.

“Η συζήτηση σχετικά με τη δικαιολόγηση των πίστων δέν έχει οδηγήσει μέχρι στιγμής σε κοινά αποδεκτές λύσεις. Και τά δύο στρατόπεδα, των θεμελιωτιστών και των συνεκτιστών δέν προσφέρουν επιχειρήματα που νά καταδεικνύουν όριστικά τήν ύπεροχή των απόψεών τους έναντι των άλλων. Αντίθετα οί έπιστημάνσεις όρισμένων βασικών αδυναμιών των συστημάτων, όπως τό πρόβλημα των εναλλακτικών συστημάτων για τους συνεκτιστές και ό “μύθος του δεδομένου” για τους θεμελιωτιστές καταδεικνύουν τή δυσκολία εύρεσης μιās ίκανοποιητικής λύσης στά πλαίσια μιās άμιγους κατεύθυνσης. Έτσι τελευταία παρατηρείται μιιά τάση προσέγγισης των απόψεων που εκμεταλλεύεται τά πλεονεκτήματα των διαφορετικών θέσεων, ώστε νά υπάρξει μιιά πιο άποτελεσματική αντιμετώπιση των προβλημάτων τής δικαιολόγησης. Ήδη μιλήσαμε για μιιά μορφή άσθενούς θεμελιωτισμού που δέχεται ότι οί βασικές πίστεις μόνο έν μέρος δικαιολογούνται μη συναγωγικά και όπου όμως ή συνεκτικότητα άποτελεί τελικά τό κριτήριο άποδοχής ή μη των βασικών πίστων. Ή θέση αυτή δέ φαίνεται νά διαφέρει από έναν άσθενή συνεκτισμό, ό όποιος δέχεται τή γνωστική προτεραιότητα όρισμένων προτάσεων που αναφέρονται κυρίως στην έμπειρία, χωρίς όμως νά παύσει νά θεωρεί τή συνεκτικότητα ως τόν άποφασιστικό παράγοντα για τή διατήρηση μιās πίστης στο σύστημα. Οί απόψεις τής Haack που διατείνεται ότι καλύπτουν τό λογικό κενό μεταξύ θεμελιωτισμού και συνεκτισμού άποτελούν επίσης προσπάθεια συνδυασμού των δύο θέσεων²³. Τά πλεονεκτήματα αυτών των ενδιαμέσων θέσεων είναι ότι παρακάμπτουν τήν αντίρρηση τής άπομόνωσης με τήν εισαγωγή των έμπειρικών προτάσεων που δικαιολογούνται έν μέρος μη συναγωγικά, ένω συγχρόνως λαμβάνουν ύπ’ όψιν και τήν άλληλοεξάρτηση των πίστων.

Μιιά άλλη θέση σχετικά με τη δικαιολόγηση των πίστων που προσπαθεί νά άποφύγει τίς συνέπειες του τριλήμματος του Άγρίππα είναι εκείνη των πλαισιοκρατών. Ή πλαισιοκρατία (contextualism) πρεσβεύει ότι τό θέμα τής δικαιολόγησης τίθεται μόνο μέσα σε συγκεκριμένα πλαίσια, σε μιιά ομάδα πίστων, ή σε ένα γλωσσικό παιχνίδι που χαρακτηρίζεται από όρισμένες πίστεις που λαμβάνονται ως δεδομένες και δέν άμφισβητούνται. Για τίς πίστεις αυτές δηλ. δέν έχει νόημα νά ζητούμε δικαιολόγηση, οί ίδιες όμως χρησιμοποιούνται για νά δικαιολογήσουν άλλες. Σε άλλα πλαίσια κάποιες άλλες πίστεις θά θεωρούνταν δεδομένες. Πρόκειται για τήν άποψη πραγματιστών όπως ό Dewey αλλά μιιά παρόμοια θέση άποδίδεται και στο Wittgenstein. “Αν

23. Ή Haack (1993) όνομάζει χαρακτηριστικά τή θέση της *foundherentism*. Και εκείνη δέχεται τό ρόλο τής έμπειρικής μαρτυρίας στη δικαιολόγηση, αλλά θεωρεί ότι δέ χρειάζεται νά ύπάρχει μιιά τάξη έπιστημικά προνομιούχων πίστων που δικαιολογούνται άποκλειστικά από τήν έμπειρία, χωρίς τήν ύποστήριξη άλλων πίστων.

καί ὡς γνωστόν εἶναι παρακινδυνευμένο νά προσπαθήσουμε νά κατατάξουμε τὸ φιλόσοφο αὐτὸ σέ κάποιο ὑπάρχον σχῆμα, μπορούμε νά ποῦμε ὅτι οἱ ἀπόψεις του γιὰ κάποιες προτάσεις πού δέν ἔχει νόημα νά τίθενται ὑπό ἀμφισβήτηση καί πού χαρακτηρίζουν τή μορφή ζωῆς μας, πλησιάζουν ἐκεῖνες τῆς πλαισιοκρατίας²⁴.

“Ὅποιοι καί ἂν εἶναι οἱ ὀπαδοί τῆς πλαισιοκρατίας, σημασία ἔχει ὅτι ἐναντίον τους ὑπάρχουν σοβαρά ἐπιχειρήματα. Ὅπως εἶναι φανερό, δέ μπορεί νά γίνει ἀποδεκτό ὅτι μιὰ ὁποιαδήποτε πίστη, ὅσο παράλογη κι ἂν εἶναι θά μπορούσε νά χρησιμοποιηθεῖ ὡς στήριγμα γιὰ κάποια ἄλλη. Στή περίπτωση αὐτή θά μπορούσαμε νά δικαιολογήσουμε ὅτιδήποτε. Γιὰ νά τὸ ἀποφύγει αὐτὸ ὁ ὀπαδός τῆς πλαισιοκρατίας πρέπει νά ἐξηγήσει γιατί μόνο ὀρισμένες πίστεις μπορούν νά δικαιολογήσουν ἄλλες. Μήπως γιατί εἶναι ἤδη δικαιολογημένες; Ἄν δέ μπορεί νά δώσει ἄλλη ἐξήγηση, σέ τί διαφέρει ἀπὸ τὸ θεμελιωτιστή; Θά τὸν ὀνομάζουμε ἴσως κρυπτοθεμελιωτιστή. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά ἂν ἐπεκαλεῖτο τὸ ἑκάστοτε περιβάλλον ἢ πλαίσιο θά ἦταν κρυπτοσυνεκτιστής. Ἡ θέση του, ὅπως ἔχει, δέ μπορεί νά δώσει ἀπάντηση στό σκεπτικιστὴ πού ἀμφισβητεῖ τὴ δυνατότητα δικαιολόγησης τῶν πίστεων καί τὴν ἀλήθεια τῶν προτάσεών μας.

Εἶναι δυνατόν τελικά νά ὑπάρξει διεξοδος ἀπὸ τὸ τρίλημμα τοῦ Ἀγρίππα ὥστε νά θεωρήσουμε ὅτι οἱ πίστεις μας εἶναι δικαιολογημένες; Γιὰ τοὺς πλαισιοκράτες πού εἶναι πραγματιστές τὸ πρόβλημα δέν τίθεται κἂν. Δέν ἔχει νόημα νά μιλάμε γιὰ δικαιολόγηση ἔξω ἀπὸ ἓνα πλαίσιο πού καθορίζεται ἀπὸ τίς ἀνάγκες μας δηλ. μὲ πραγματιστικά κριτήρια. Οἱ θεμελιωτιστές καί οἱ συνεκτιστές ἐπιδιώκουν νά καθορίσουν τὸν τρόπο πού δικαιολογοῦνται οἱ πίστεις ἔχοντας ὑπ’ ὄψιν τους καί τὴν πρόκληση τοῦ τρίλημματος. Οἱ προσπάθειες συνδυασμοῦ θέσεων καί τοῦ θεμελιωτισμοῦ καί τοῦ συνεκτισμοῦ φαίνονται ἐδῶ νά ὑπόσχονται τὰ καλύτερα ἀποτελέσματα. Παρ’ ὅλα αὐτὰ μετὰ τὴν ἐγκατάλειψη τῶν ἀλανθιάστων πίστεων τοῦ ἰσχυροῦ θεμελιωτισμοῦ οἱ ἐλπίδες νά ἀντιμετωπισθεῖ τὸ τρίλημμα, ἔτσι ὥστε νά φθάσουμε σέ ἓνα βέβαιο θεμέλιο τῶν πίστεών μας εἶναι ἐλάχιστες. Αὐτὸ δέ σημαίνει βέβαια ὅτι ὁ προβληματισμὸς σχετικά μὲ τὴ δικαιολόγηση τῶν πίστεων εἶναι μάταιος. Τὸ τρίλημμα τοῦ Ἀγρίππα, ὅπως τὰ περισσότερα σκεπτικά ἐπιχειρήματα, βοηθεῖ τοὺς φιλοσόφους νά καταλάβουν καλύτερα τὸ βάθος τῶν προβλημάτων πού ἀντιμετωπίζουν καί νά ἀκονίσουν κατάλληλα τὰ ὄπλα τους, ἔστω καί ἂν δέ φαίνεται στὸν ὀρίζοντα κάποια τελικὴ λύση²⁵.

24. Wittgenstein (1989). Ὁ Daney (1985), σσ. 82-83, χαρακτηρίζει τὸν Wittgenstein ὡς θεμελιωτιστὴ ἐπειδὴ οἱ προτάσεις αὐτές παίζουν κάποιο εἰδικὸ ρόλο στό σύστημα τῶν πίστεών μας καί μπορούν νά χρησιμεύσουν ὡς βάση τῆς δικαιολόγησης. Πρέπει ὁμως νά παρατηρηθεῖ ὅτι αὐτὸ γίνεται στὰ πλαίσια μιᾶς μορφῆς ζωῆς.

25. Προγενέστερες μορφές αὐτῆς τῆς ἐργασίας παρουσιάστηκαν στό μεταπτυχιακὸ σεμινάριο τοῦ καθηγητῆ Θ. Βέικου στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν καθὼς καί στὰ πλαίσια τῆς σειρᾶς διαλέξεων πού ὀργανώνονται ἀπὸ τὸν καθηγητὴ Δ. Κούτρα. Θά ἤθελα νά εὐχαριστήσω τοὺς ἀκροατὲς τῶν διαλέξεων γιὰ εὐστοχες ἐρωτήσεις, καθὼς ἐπίσης καί τὸν καθηγητὴ Στέλιο Βιρβιδάκη γιὰ ἐνδιαφέρουσες συζητήσεις καί παρατηρήσεις.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βιρβιδάκης, Σ. (1990), "Τό πρόβλημα τῆς θεμελίωσης τῆς γνώσης. Μιά σύγχρονη προσέγγιση", *Ἑλληνική Φιλοσοφική Ἐπιθεώρηση*, 7, σσ. 107-132.
- BonJour, L. (1985), *The Structure of Empirical Knowledge*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Chisholm, R. (1989³), *Theory of Knowledge*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ.
- Cornman, J.W. (1972), "Materialism and some Myths about some Givens", *The Monist*, 56, σσ. 215-233.
- Dancy, J. (1985), *An Introduction to Contemporary Epistemology*, Blackwell, Oxford.
- Dretske, F. (1981), *Knowledge and the Flow of Information*, MIT Press, Cambridge, MA.
- Firth, R. (1964), "Coherence, Certainty and Epistemic Priority", *Journal of Philosophy*, 61, σσ. 545-557.
- Gettier, E.I. (1963), "Is Justified True Belief Knowledge?", *Analysis*, 23, σσ. 121-23.
- Goldman, A.I. (1986), *Epistemology and Cognition*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Goodman, N. (1952), "Sense and Certainty", *Philosophical Review*, 61, σσ. 160-167.
- Haack, S. (1993), *Evidence and Inquiry*, Blackwell, Oxford.
- Lehrer, K. (1990), *Theory of Knowledge*, Routledge, London.
- Lewis, C.I. (1946), *An Analysis of Knowledge and Valuation*, Open Court, La Salle, IL.
- Lewis, C.I. (1952), "The Given Element in Empirical Knowledge", *Philosophical Review*, 61, σσ. 168-75.
- Μεταξόπουλος, Α. (1991), *Πολιτικός σκεπτικισμός. Ὁ μῦθος τοῦ θεμελίου*, Ἐκδόσεις Ὀδυσσεύς, Ἀθήνα.
- Moser, P.K. (1975), *Empirical Justification*, Reidel, Dordrecht.
- Nathan, N.M.L. (1977), "What Vitiates an Infinite Regress of Justification?", *Analysis*, 37, σσ. 116-126.
- Nozick, R. (1981), *Philosophical Explanations*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Post, J.F. (1980), "Infinite Regresses of Justification and Explanation", *Philosophical Studies*, 38, σσ. 31-52.
- Reichenbach, H. (1952), "Are Phenomenal Reports Absolutely Certain?", *Philosophical Review*, 61, σσ. 147-159.
- Sellars, W.F. (1963), "Empiricism and the Philosophy of Mind", *Science Perception and Reality*, Routledge & Kegan Paul, London, σσ. 127-196.
- Sosa, E. (1991), *Knowledge in Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Tsochas, C. (1992), "A Defense of Modest Coherentism", *Philosophical Inquiry*, 14, σσ. 55-69.
- Wittgenstein, L. (1989), *Περί τῆς βεβαιότητας*, μεταφρ. Κ. Βουδούρη, Καρδαμίτσα, Ἀθήνα.